

УДК 354:332

І. В. Драган,
к. е. н., с. н. с., старший науковий співробітник відділу методології стійкого розвитку,
ДУ "Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України"

DOI: 10.32702/2306-6792.2019.5.41

ІНВЕСТИЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРОЕКТІВ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

I. Dragan,
PhD in Economics (Candidate of Sciences), State Institution "Institute economics of natural
resources and sustainable development of the NAS of Ukraine", Kyiv

INVESTMENT SUPPORT OF ENVIRONMENTAL PROJECTS OF BUSINESS ENTITIES

У статті представлено основні причини незбалансованого екологічного розвитку та тенденції ресурсоемного виробництва. Виокремлено особливості інвестування екологічних проектів, показано роль і місце іноземних інвестицій в результативності управління інноваційно-інвестиційною діяльністю, розглянуто особливості управління інноваційно-інвестиційною діяльністю суб'єктів господарювання в умовах еколого-економічного розвитку країни. Визначено, що в останні роки у світовій практиці інвестування екологічних проектів суб'єктів господарювання змістилося в площину вибору і здійснення нових форм. Виявлено, що перевагу сьогодні стали надавати таким формам інвестування, як лізинг, концесія, факторинг і франчайзинг, на ефективність яких впливають організаційно-правові та економічні умови і способи залучення інвестицій. Виявлено особливості управління інвестиційною діяльністю, які виявляються в посиленні взаємодії економічних важелів і стимулів, розширенні інститутів стимулювання інвесторів і підвищенні ефективності суб'єктів господарювання за рахунок нових форм інвестування.

The article presents the main causes of unbalanced ecological development and the trend of resource-intensive production. At present, the main purpose of business entities in investing in fixed assets is the replacement of worn-out equipment, automation of the production process. Accordingly, it is far from the first place to meet the environmental requirements in the production and use of energy-saving, resource-saving technologies. An assessment of the results of investing in the main production funds has made it possible to determine that the key problem of raising capital in domestic environmental projects is, first of all, the low demand for them by the producer, as well as the ineffectiveness of the structure — the loss-making focus on the purchase of finished equipment abroad to the detriment of the implementation of their own new developments, which ensure the conservation of resources, environmental standards and norms.

The peculiarities of investing into environmental projects are highlighted, the role and place of foreign investments in the efficiency of management of innovation and investment activity, features of management of innovation and investment activity of economic entities in the conditions of ecological and economic development are shown. countries. It has been established that in recent years, in world practice, investing in environmental projects of business entities has shifted to the area of choice and introduction of new forms. It is revealed that today the advantage is given to such forms of investments as leasing, concession, factoring and franchising, the effectiveness of which is influenced by organizational and legal and economic conditions and ways of attracting investment. The features of investment activity management are revealed, which are manifested in strengthening the interaction of economic instruments and incentives, expansion of institutions stimulating investors and improving the efficiency of business entities through new forms of investment.

Ключові слова: виробництво, екологічний проект, ефективність, інвестиційна діяльність, суб'єкт господарювання.

Key words: production, ecological project, efficiency, investment activity, subject of management.

ВСТУП

Сучасний розвиток економіки України характеризується необхідністю вирішення проблем у сфері управління інноваційно-інвести-

ційною діяльністю при формуванні та реалізації екологічних проектів, які відіграють важливу роль у забезпеченні досягнення стратегічної мети щодо переходу до сталого розвитку еко-

номіки країни. Існує нагальна проблема управління інноваційно-інвестиційною діяльністю суб'єктів господарювання, яка пов'язана як з існуючим в Україні розбалансованим станом еколого-економічного розвитку, що пояснюється тенденціями ресурсоємного виробництва підприємств, так і відсутністю необхідного попиту виробництва на екологічні проекти, їх неефективною структурою і нестачею інвестиційних коштів.

Найважливіше завдання забезпечення сучасної економіки необхідними інвестиційними ресурсами в сфері еколого-інноваційної діяльності суб'єктів господарювання можливо вирішити завдяки використанню економічних важелів і стимулів, їх злагодженої взаємодії, чіткою послідовністю функціонування в системі дієвих інститутів вітчизняної інноваційної сфери, використання нових засобів залучення іноземних інвестицій, які відіграють суттєву роль у співфінансуванні екологічних проектів і програм в умовах кризи і нестачі фінансових коштів.

Істотний внесок у розвиток теорії та практики оцінювання ефективності екологоорієнтованої господарської діяльності зробили такі вчені: А. Аганбегян, Л. Абалкін, Б. Буркинський, В. Міщенко, О. Царенко, Л. Мельник, М. Хвесик, С. Харічков, В. Степанов, А. Аксененко, О. Амоша, Т. Бень, І. Булеєв, О. Василик, Н. Коніщева, А. Турило, Л. Червова, М. Чумаченко, А. Шеремет та інші.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Розробити практичні рекомендації щодо формування комплексного механізму управління інвестиційною діяльністю суб'єктів господарювання при реалізації екологічних проектів.

РЕЗУЛЬТАТИ

Проблема ефективності екологічного розвитку завжди посідала важливе місце серед актуальних проблем економічної науки. Зацікавленість нею виникає на різних рівнях управління економікою — від власників суб'єктів господарювання до керівників держави. Ефективність належить до найбільш загальних економічних категорій, властивих будь-якому виду виробництва. Забезпечити таке становище можливо за рахунок використання економічних важелів і стимулів, а також їх злагодженої взаємодії з іншими елементами комплексного механізму інвестування екологічних проектів, які створюють умови зацікавленості і потреби виробників переходити на екологічно чисті, маловідходні або безвідходні технології на

противагу сьогоденішньому прагненню економити на витратах екологічного характеру.

За своєю родовою ознакою ефективність — це результат діяльності (ефект), що отримується спільнотою або окремим індивідом на одиницю використаних (чи затрачених) ресурсів. При цьому отриманий результат (ефект) може мати різне вираження, оскільки різними можуть бути використані для досягнення ефекту ресурси. Але, що б не брали в якості результату і ресурсів, ефективність завжди відображає їх відношення. Її сутність у кінцевому результаті проявляється через динаміку цього співвідношення і закономірності останньої.

У широкому розумінні ефективність є не лише економічною категорією. Якщо мова йде, наприклад, про продуктивність машин, про результативність їх функціонування і якщо при цьому виходити виключно з закладених в них технічних можливостей, то ефективність виступає тут категорією технічних наук [1].

Економічна ефективність — це вид ефективності, що характеризує результативність діяльності економічних систем (суб'єктів господарювання, територій, національної економіки). Основною особливістю таких систем є вартісний характер засобів (видатків, витрат) досягнення цілей (результатів), а в деяких випадках і самих цілей (зокрема, одержання прибутку).

Економічний ефект від раціональнішого використання засобів виробництва — завжди ефект комплексний. Якщо, наприклад, покращити використання металообробного устаткування, то на виробництво одного і того ж обсягу продукції знадобиться менше станків, не буде затрачено працю на випуск додаткових станків, на виплавку металу, необхідного для цих станків тощо. І одночасно, як правило, краще використання техніки супроводжується і прямим підвищенням продуктивності праці, і більш раціональним використанням обробляючих матеріалів. Таким чином, досягнутий економічний ефект виходить багаторазовим [2].

Оцінка економічної ефективності діяльності суб'єктів господарювання пов'язана з вирішенням цілого комплексу проблем. До таких проблем відносяться: здійснення економічного підходу до оцінки результатів виробничо-господарської діяльності; вибір економічно доцільних напрямів розвитку і виявлення резервів більш ефективної діяльності; прогнозування і планування підвищення економічної ефективності роботи; оперативний контроль економічної ефективності роботи; організація обліку економічної діяльності, системи економічного стимулювання виробництва. Оцінка

економічної ефективності повинна відображати основні напрями діяльності суб'єктів господарювання, виявляти вплив окремих чинників на підвищення ефективності виробництва і розкривати наявні резерви [6].

У практичній діяльності суб'єктів господарювання ефективність визначають як кінцевий результат процесу виробництва. Він відображає матеріалізований результат процесу виробництва, який вимірюється обсягом продукції в натуральній і вартісній формах. Кінцевим результатом виробничо-господарської діяльності підприємства за певний період є частина продукції (новостворена вартість), а фінансовим результатом комерційної діяльності — прибуток (прибутковість).

Слід мати на увазі, що, звичайно, перелік ресурсів суб'єктів господарювання, котрі визначають його ефективність, не є вичерпним, тобто в конкретних умовах на ефективність діяльності підприємства можуть чинити істотний вплив інші фактори. Але для середньостатистичного суб'єкта господарювання, яке діє в умовах ринку, урахування зазначених факторів гарантує отримання найбільш адекватної оцінки стану справ.

Узагалі ж питання стосовно того, що вважати результатами виробництва, а що — витратами, які зумовили появу цих результатів, є дискусійним. Учені-економісти висунули чимало пропозицій стосовно вирішення цього питання. Але з усієї їх множини найбільш обґрунтовані точки зору можна об'єднати в межах таких трьох підходів:

1) ресурсний, коли економічний результат зіставляється з еколого-економічною оцінкою виробничих ресурсів, які застосовуються під час виробництва;

2) витратний, коли економічний результат порівнюється з поточними витратами, які безпосередньо пов'язані з його досягненням;

3) ресурсно-витратний, що, як це видно з самої назви, являє собою певний компроміс між двома попередніми. Тобто до уваги береться як певна оцінка наявних ресурсів, так і оцінка поточних витрат. Проте застосування цього підходу має бути дуже зваженим і обережним, адже виникає проблема подвійного рахунку, а також значного впливу галузевих особливостей виробництв (фондомісткості, капіталомісткості, трудомісткості тощо).

Кожен із цих підходів має свої переваги та недоліки, і доцільність застосування того чи іншого з них визначається конкретними обставинами й поставленими завданнями. Що стосується чисельника формули ефективності, то

тут також можна виділити три найзагальніші підходи.

1. За результат береться валова вартість створеного за певний період продукту.

2. Як результат беруть прибуток. Це досить поширений підхід, і при його застосуванні утворюється ціла множина показників рентабельності, коли прибуток зіставляється з собівартістю виробництва або з вартістю основних фондів, або з величиною активів підприємства чи його капіталом тощо.

3. За результат береться сума прибутку та амортизації. Річ у тім, що з точки зору попереднього підходу суб'єкт господарювання, яке має від'ємну величину прибутку (що визначається за тією або іншою законодавчо визначеною методологією), автоматично є нерентабельним, а отже, й неефективним. Але для кризових економік, у яких відбуваються інтенсивні трансформаційні процеси, на думку окремих економістів, ефективною може вважатися діяльність і такого підприємства, яке не може забезпечити повного відтворення своїх ресурсів, передусім основних фондів. Ідеться про те, що втрати суспільства в разі ліквідації такого суб'єкта господарювання будуть все ж більшими, ніж тоді, коли воно продовжуватиме діяльність до повного спрацювання своїх основних фондів.

Завдання визначення ефективності виникає в різних ситуаціях, і його раціональне вирішення в конкретних умовах передбачає застосування тих або інших підходів чи методик. Можна виділити такі загальні напрями, за якими визначається ефективність.

1. Оцінювання ефективності виробництва з метою забезпечення оптимальної стратегії управління ним. У межах цього напрямку досліджується насамперед ефективність використання ресурсів суб'єкта господарювання.

2. Оцінювання ефективності підприємства з метою визначення його привабливості як потенційного об'єкта інвестування. Таке оцінювання може здійснюватися самим підприємством, потенційним інвестором або ж для забезпечення об'єктивності — незаінтересованою організацією. При цьому портфельні інвестори, як правило, задовольняються фінансовими показниками ефективності, а стратегічних здебільшого цікавить комплексна її оцінка.

3. Оцінювання ефективності еколого-економічної діяльності суб'єкта господарювання на макрорівні з боку держави. Не слід вважати, що цей напрямок стосується виключно ра-

дьянських часів, хоча об'єктивно в ті часи спостерігався розквіт діяльності в цьому напрямі. Але і в умовах ринку завдання такого плану вирішуються, хоча, звичайно, в інших масштабах [3].

Ефективність виробництва має свою видову класифікацію за окремими ознаками; кожний із видів ефективності має певне практичне значення для системи господарювання. Тому є необхідність навести сутнісно-змістову характеристику окремих видів ефективності.

Розглянемо основні ознаки класифікації ефективності залучених інвестицій екологоорієнтованих проектів та її види відповідно до цих ознак.

1. За наслідками отриманих результатів. За цією ознакою можна виділити три види ефективності: економічну, соціальну та соціально-економічну.

Економічний ефект відображає різноманітні вартісні показники, що характеризують проміжні й кінцеві результати виробництва суб'єктів господарювання. Формами прояву економічної ефективності є різноманітні економічні ефекти: зростання продуктивності праці, зниження собівартості продукції, що виготовляється, збільшення прибутку, зниження матеріаломісткості, фондомісткості, трудомісткості продукції тощо.

Форми прояву соціальної ефективності пов'язані з отриманням соціальних ефектів: поліпшення умов праці, зростання життєвого рівня народу, поліпшення екологічних параметрів, збільшення тривалості життя людей та ін.

Соціальний ефект зводиться до скорочення тривалості робочого тижня, збільшення кількості нових робочих місць і рівня зайнятості населення, поліпшення умов праці та побуту, стану навколишнього середовища, загальної безпеки життя. Соціальні наслідки виробництва можуть бути не лише позитивними, а й негативними (збільшення безробіття, посилення інфляції, погіршення екологічних показників).

У будь-якій діяльності має місце також ефект акселерації (від лат. *accelero* — прискорюю), який означає прискорення темпів поширення і застосування якогось конкретного позитивного результату.

Межі між окремими формами мультиплікаційної ефективності є досить умовними, рухливими та відносними. Діалектичний взаємозв'язок цих форм полягає в тому, що всі вони разом формують загальний інтегральний ефект

від практичної реалізації того чи того управлінського рішення.

Синергічна ефективність (від гр. *synergos* — діючий спільно) показує комбінований вплив сукупності тих чи тих інновацій на фінансово-економічний стан суб'єкта господарювання, коли загальний ефект перевищує арифметичну суму впливу на виробництво (діяльність) кожної інновації зокрема, тобто коли кожна інновація посилює вплив усіх інших [4].

Сучасна економічна наука і практика господарювання висунули низку проблем, однією з яких є комплексне оцінювання й аналіз виробничо-господарської діяльності підприємства. Оцінювання діяльності суб'єкта господарювання створює передумови для виявлення та реалізації внутрішньогосподарських резервів підвищення ефективності виробництва, сприяє досягненню кращих кінцевих результатів, ухваленню позитивних господарських рішень.

Система показників ефективності діяльності господарюючих суб'єктів, посідає центральне місце в управлінні ними. Від удосконалення цих показників залежить орієнтація суб'єкта господарювання на кінцеві результати виробництва.

Природоохоронні затрати — це витрати на заходи природоохоронного значення: охорону від забруднення атмосферного повітря, водних ресурсів, землі, ведення лісового господарства тощо. В практиці економічного аналізу розрізняють дві категорії затрат природоохоронного призначення: капітальні та поточні.

Капітальні затрати являють собою засоби, уречевлені в основних фондах і матеріальних оборотних активах екологічного призначення (передусім, це державні капіталовкладення в будівництво об'єктів і споруд по охороні водних ресурсів і повітряного басейну, земель, мінеральних ресурсів). Капітальні вкладення в природоохоронні фонди можуть досягати значних розмірів: наприклад, затрати на газопилочисні споруди становлять більше 20% вартості основного технічного оснащення. Крім цього, державні капіталовкладення на водоохоронні заходи здійснюються капіталовкладеннями комплексного характеру — це затрати власних засобів підприємства, котрі мають всезагальну спрямованість при одночасному природоохоронному ефекті (витрати на удосконалення техніки ті технології, організацію виробництва в напрямку комплексності використання сировини, створення санітарно-захисних зон).

До поточних затрат відносяться витрати на утримання та обслуговування основних фондів природоохоронного призначення (в тому числі затрати на оплату праці обслуговуючого персоналу, поточний та капітальний ремонт, амортизаційні відрахування, енергетичні витрати і т. д.), а також витрати на оплату праці сторонніх послуг, пов'язаних з охороною навколишнього середовища (екологічний аудит, заохочення експертів і т. д.). частка природоохоронних поточних затрат у загальних витратах на виробництво та переробку продукції коливається в межах 0,2—3%. В цілому по відношенню до розмірів капітальних вкладень поточні затрати перевищують попередні майже в три рази; при цьому ж відношенні по повітряному басейну становить 5:1, по водним ресурсам 4:1.

Згідно з типовою методикою, розрахунок економічної ефективності екологічних проєктів щодо природоохоронних заходів базується на зіставленні витрат на їх здійснення з економічним результатом, досягнутим завдяки цим заходам. У цьому випадку говориться про категорію економічного ефекту який досягається в результаті проведення природоохоронних заходів. Природоохоронні витрати в розмірі 1—2% ВВП попереджують збитки 3—5% обсягу ВВП.

Оцінка економічної ефективності екологічних проєктів має особливості які проявляються в різновидах ефекту, а також у методах їх визначення. Необхідно враховувати такі обставини:

1) якщо природоохоронні витрати забезпечують приріст прибутку, то ефект від затрат виражається у вигляді запобігнених втрат додаткових витрат, виникаючих в результаті забруднення;

2) регіональний характер ефекту природоохоронних заходів потребує співставлення витрат всіх природо користувачів даної території;

3) велика частина соціальних результатів важко піддається вартісній оцінці.

У відповідності з існуючою методикою розрізняють первинний і кінцевий комплексний соціально-економічний ефект від заходів щодо захисту навколишнього середовища.

Економічне обґрунтування екологічних проєктів спирається на зіставлення економічних результатів від впровадження природоохоронних заходів із витратами на їх здійснення. Умовою проведення розрахунків економічної ефективності витрат на природоохоронні заходи є вибір варіантів у межах однієї території, де досягається однакова

(нормативна) якість навколишнього середовища.

Нині використовується велика кількість показників оцінки економічної ефективності. Найчастіше використовуються показники абсолютної та порівняльної ефективності.

Абсолютна ефективність показує, у скільки разів результат перевищує витрати на проведення природоохоронної діяльності. Доцільність здійснення природоохоронних заходів визначається за результатами порівняння цього показника з рівнями загальної рентабельності господарської діяльності [5].

Порівняльні варіанти повинні відповідати вимогам щодо умов праці, технічних та економічних показників, комплексного використання відходів, вторинних ресурсів тощо, передбаченим нормативними документами. Цей показник може бути визначений як чистий економічний ефект.

Чистий економічний ефект природоохоронних заходів визначається з метою техніко-економічного обґрунтування вибору найкращих варіантів, які різняться за впливом на навколишнє середовище, а також за впливом на виробничі результати галузей та суб'єктів господарської діяльності — як тих, що здійснюють ці заходи, так і суміжних з ними. Визначення чистого економічного ефекту природоохоронних заходів ґрунтується на порівнянні витрат на їх здійснення з досягнутим завдяки цим заходам економічним результатом, як це було сказано раніше.

Розрізняють фактичний та очікуваний (проєктний, прогнозний) чистий економічний ефект природоохоронних заходів. Фактичний чистий економічний ефект визначається для здійснення цільових заходів на основі порівняння фактичних витрат і фактично досягнутого економічного результату при реалізації проєкту.

Очікуваний чистий економічний ефект розраховується на етапах розробки прогнозів, програм, проєктів, створення нової природоохоронної техніки, виробництва екологічно чистої продукції на основі багатоваріантного аналізу очікуваних витрат і результатів з метою вибору оптимального, який забезпечує одержання максимального економічного ефекту при дотриманні чинних вимог до якості навколишнього середовища.

Обираючи варіанти проєктів і напрямів екологізації економіки, необхідно мати критерій — який проєкт, варіант чи напрям кращий. Екологічний проєкт слід реалізувати, якщо він економічно ефективний, і, навпаки, якщо проєкт

неефективний, то його треба відхилити. Звичайно, економічна оцінка екологічних функцій, природних об'єктів тощо — справа надзвичайно складна й інколи неможлива. Однак, на жаль, засоби (будь-які витрати, інвестиції) завжди і при будь-якій економічній системі дефіцитні і тому необхідно робити обмежений вибір між великим числом варіантів вирішення питання.

ВИСНОВКИ

Тепер основною метою суб'єктів господарювання при інвестуванні в основний капітал є заміна зношеного обладнання, автоматизація виробничого процесу. Відповідно, мета виконання екологічних вимог у виробництві та використанні енергозберігаючих, ресурсозберігаючих технологій стоїть далеко не на першому місці. Оцінка результатів інвестування в основні виробничі фонди дозволила визначити, що ключовою проблемою залучення капіталу у вітчизняні екологічні проекти є, передусім, низький попит на них з боку виробника, а також неефективність структури — збитковий акцент на закупівлі готового обладнання за кордоном на шкоду впровадження власних нових розробок, що забезпечують ресурсозбереження, екологічні стандарти і норми.

Слід зазначити, що однією з проблем є значний обсяг запозичення готових технологій і недостатнє створення власних проривних інноваційних технологій в сфері виробництва. При цьому неможливо розвивати нові моделі інструментів, не існує необхідності враховувати специфічні фактори, що впливають на динаміку залучення і подальшого руху іноземних інвестицій.

Доведено, що впровадження механізму управління інвестиційною діяльністю за рахунок включення в нього не тільки складових функціональних частин, а й прямих і зворотних зв'язків між ними, дасть змогу суттєво підвищити рівень обсягу залучених інвестицій для фінансування екологічних проектів, оскільки інвестору буде чітко представлені мета, завдання, результати впровадження екологічних проектів, критерії оцінки дохідності та окупності інвестицій.

Література:

1. Андрейцев В. Право екологічної безпеки: проблеми формування об'єктивного складу / В. Андрейцев // Право України. — 2001. — № 10. — С. 9—12.
2. Балацький О. Екологічний менеджмент і перспективи становлення та розвитку / О. Ба-

лацький, В. Лук'яніхін, О. Лук'яніхіна // Економіка України. — 2000. — № 5. — С. 67—73.

3. Галушкіна Т.П. Еколого-збалансовані пріоритети розвитку територій: концептуальні засади та організаційний механізм / Т.П. Галушкіна, Л.М. Грановська. — Одеса, 2009. — 372 с.

4. Канищенко О.Л. Бізнес-планування. Проведення практичних тренінгів з бізнес-планування та інвестиційного менеджменту / О.Л. Канищенко, І.В. Лилик. — К., 2003. — 96 с.

5. Наукові основи національної стратегії сталого розвитку України: колективна монографія / О.М.Алимов, І.В. Драган, В.В. Микитенко та ін. / за наук. ред. академіка НААН України, д.е.н., проф. М.А. Хвесика; Державна установа "Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України". — К.: ДУ "ІЕПСР НАН України", 2013. — 45 с.

6. Чепурна О.П. Деякі аспекти оцінки конкурентоспроможності суб'єктів господарювання / О.П. Чепурна // Вісник СевНТУ: зб. наук. пр. — Вип. 98: Економіка і фінанси. — Севастополь: Вид-во СевНТУ, 2009. — С. 180—185.

References:

1. Andrejtsev, V. (2001), "The right of environmental safety: the problem of forming an objective composition", *Pravo Ukrainy*, vol. 10, pp. 9—12.
2. Balats'kyj, O. Luk'ianikhin, V. and Luk'ianikhina, O. (2000), "Ecological management and prospects of formation and development", *Ekonomika Ukrainy*, vol. 5, pp. 67—73.
3. Halushkina, T.P. and Hranovs'ka, L.M. (2009), *Ekoloho-zbalansovani priorytety rozvytku terytorij: kontseptual'ni zasady ta orhanizatsijnij mekhanizm* [Ecologically-balanced priorities for the development of territories: conceptual foundations and organizational mechanism], Odessa, Ukraine.
4. Kanischenko, O. L. and Lylyk, I. V. (2003), *Biznes-planuvannia. Provedennia praktychnykh treninhiv z biznes-planuvannia ta investytsijnoho menedzhmentu* [Business Planning. Conducting practical trainings on business planning and investment management], Kyiv, Ukraine.
5. Alymov, O. M. Drahan, I. V. and Mykytenko, V. V. (2013), *Naukovi osnovy natsional'noi stratehii staloho rozvytku Ukrainy* [Scientific fundamentals of the national strategy of sustainable development of Ukraine], DU "IEPSR NAN Ukraine", Kyiv, Ukraine.
6. Chepurna, O. P. (2009), "Some aspects of assessing the competitiveness of business entities", *Visnyk SevNTU: zb. nauk. pr. Ekonomika i finansy*, vol. 98, pp. 180—185.

Стаття надійшла до редакції 16.02.2019 р.